

Ks. Sławomir ZABRANIAK, *Między Wartą a Liswartą. Z dziejów parafii Wąsosz (do 2015 r.)*, Częstochowskie Wydawnictwo Archidiecezjalne „Regina Poloniae”, Częstochowa 2015, ss. 335 + 5 map nlb.

Na styku dwóch średniowiecznych ziem: sieradzkiej i wieluńskiej, a nadto u ujścia dwóch rzek: Warty i Liswarty, rozciągają się tereny parafii Wąsosz, której początki mogą sięgać nawet pierwszej połowy XIV w. Średniowieczną metrykę posiadają też leżące w jej sąsiedztwie parafie: Nowa Brzeźnica, Dworszowice Kościelne, Działoszyn, Makowiska, Miedźno i Pajęczno. Na obecną chwilę dwie z wymienionych placówek kościelnych doczekały się już solidnych monografii historycznych (Działoszyn i Pajęczno). Wyszły one spod piór takich wykwalifikowanych historyków jak: ks. prof. dr hab. Jan Związek¹ i ks. dr hab. Władysław Piotr Właźlak². W niedługim czasie ukarzą się drukiem również dzieje parafii Nowa Brzeźnica, będące wynikiem badań naukowych doktoranta ks. Grzegorza Kośnego. W tej perspektywie badawczej należy zatem osadzić recenzowaną publikację ks. dr. hab. Sławomira Zabraniaka, która stanowi wypełnienie luki w zarysowanej z grubsza kościelnej historiografii regionalnej.

Tak też się składa, że wszyscy wymienieni wyżej autorzy są związani pochodzeniem z tymi parafiami, których dzieje opisali. Ks. S. Zabraniaak nawet przyszedł na świat w granicach parafii wąsoskiej (ur. w 1968 r. w Więckach). Po ukończeniu Szkoły Podstawowej w rodzinnej miejscowości kształcił się w Niższym Seminarium Duchownym w Częstochowie. Następnie wstąpił do Częstochowskiego Seminarium Duchownego w Krakowie, które 1991 r. przeniesiono do Częstochowy. Święcenia kapłańskie otrzymał w 1993 r. W czasie studiów seminaryjnych wykształcenie zdobywał w Papieskiej Akademii Teologicznej w Krakowie, gdzie uczył się na seminarium naukowe z historii Kościoła, prowadzone przez ks. prof. dr. hab. Jerzego Wolnego. Pod kierunkiem tego wybitnego mediewisty napisał pracę magisterską pt. *Kształtowanie się zapisu o chrzcie Polski w średniowiecznych rocznikach i kronikach polskich (do 1480 r.)*, którą obronił w 1993 r. Po trzech latach posługi parafialnej został skierowany na studia specjalistyczne z historii Kościoła do Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Tam w 2002 r. na podstawie dysertacji pt. *Wieluński ośrodek kościelny w okresie staropolskim*, napi-

¹ J. ZWIĄZEK, *Z przeszłości kościelnej Działoszyna i okolicy*, Częstochowa 2011.

² W.P. WŁAŹLAK, *Dzieje kościelne Pajęczna*, Częstochowa 2005.

sanej pod kierunkiem ks. prof. dr. hab. Marka Zahajkiewicza, uzyskał stopień naukowy doktora teologii w zakresie historii Kościoła. Mając takie przygotowanie naukowe, podjął wykłady z historii Kościoła w Wyższym Seminarium Duchownym Archidiecezji Częstochowskiej w Częstochowie (2002 – 2010), Instytucie Teologicznym w Częstochowie (2002 – 2010), Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie (2003 – 2005), Katolickim Uniwersytecie Lubelskim (2005 – 2006) i Uniwersytecie Rzeszowskim (od 2008 r.). W tej ostatniej uczelni habilitował się w 2013 r., przedstawiając rozprawę pt. *Stan duchowieństwa a religijność w archidiaconatach: kaliskim, uniejowskim i wieluńskim*. Tam też obecnie pracuje jako adiunkt w Zakładzie Historii Nowożytnej. Jego zainteresowania badawcze koncentrują się głównie wokół działalności Kościoła w Polsce w okresie nowożytnym, a nade wszystko dotyczą religijności, roli duchowieństwa oraz jego formacji intelektualnej i ascetycznej. Do tej pory Autor opublikował 4 książki (2 pod jego współredakcją), 65 artykułów historycznych, 65 haseł leksykograficznych i 6 recenzji naukowych. Cały ten dorobek historyczny, a także więzi emocjonalne z parafią wąsowską, nasuwają już pewne przypuszczenia przed lekturą niniejszej książki, że będzie ona rzetelnym studium nad dziejami tej *malej ojczyzny*. I rzeczywiście, kto tak myśli, nie rozczaruje się podczas czytania tej monografii. Inspiracją do jej napisania – jak stwierdza sam Autor – „była [...] 555 rocznica pierwszej wzmianki o [parafii – J.K.] oraz odnalezienie na plebanii w Wąsoszu w 2014 r. kilkudziesięciu tomów, w tym wiele ksiąg metrykalnych uważanych dotychczas za zaginione”. Ponadto Autor nadmienił, iż „parafia Wąsosz nie doczekała się jednak całościowego opracowania swoich kilkuwiekowych dziejów”, pomimo pojawienia się w ostatnim czasie na ten temat kilku opracowań historycznych autorstwa abp. Stanisława Nowaka³, ks. Władysława Właźlaka⁴ i Anny Kijak⁵.

Dzięki znalezisku na plebanii wielu teczek dokumentów z XVIII-XIX w., które zasilily zasób Archiwum Archidiecezji Częstochowskiej w Częstochowie, a także dodarcu przez Autora do imponującej ilości innych źródeł historycznych i literatury przedmiotu, zgromadzony materiał historyczny przedstawia się nad wyraz okazale, czego dowodem

³ S. NOWAK, *Będą patrzeć na tego, którego przebodli. Modlitewnik Kalwarii Wąsowskiej*, Częstochowa 2006.

⁴ W. WŁAŻLAK, *Sanktuarium pasyjno-maryjne w Wąsoszu Górnym*, WACz 80 (2006) 12, 59-72.

⁵ A. KIJAK, *Wąsosz. Jego dzieje i mieszkańcy na przestrzeni wieków*, Popów 2006.

jest załączona do książki i opracowana fachowo bibliografia załącznikowa (s. 233-271). Zawiera ona wykaz materiałów historycznych z 8 archiwów (kościelnych i państwowych), uzupełnionych 107 pozycjami drukowanymi o charakterze źródłowym i 251 opracowaniami. Zaczerpnięte na tej podstawie wiadomości, *notabene* poddane solidnej analizie naukowej, wyznaczyły Autorowi strukturę i układ treści niniejszej monografii.

Korpus tego opracowania składa się z ośmiu rozdziałów. Pierwszy z nich, zatytułowany *Położenie i przynależność administracyjna parafii Wąsosz i jej uposażenie* (s. 11-39), najpierw sytuuje omawianą placówkę kościelną na tle geograficznym Polski, uwzględniając przy tym jej ukształtowanie terenu, hydrografię i klimat. W dalszej części Autor scharakteryzował kościelną i państwową przynależność administracyjną omawianej parafii oraz wyznaczył jej granice, przedstawiając opisy poszczególnych miejscowości, które na przestrzeni dziejów wchodziły w skład parafii. Na koniec zostało omówione uposażenie parafialne, składające się z danin (dziesięciny, meszne, kołęda, *iura stolae*, zapisy pieniężne) i zysków z majątku trwałego (karczma, browar, zagrody kmiecie i rzemieślnicze, ogrody, las, pola i łąki).

W rozdziale drugim natomiast, noszącym tytuł *Miejscowości i ich mieszkańcy* (s. 42-88), Autor w pierwszej kolejności przedstawił dzieje średniowiecznych miejscowości, przynależących do parafii (Wąsosz, Popów i Więcki), wykazując przy tym ich sukcesywnych właścicieli, a następnie, prezentując wnikliwe studium z osadnictwa, omówił wszystkie pustkowia i kolonie powstałe na przestrzeni XVIII-XX w. (Annolesie, Antonie, Brzoski, Bugaj, Dąbrowa, Dąbrówka, Dębie, Feliksów, Kamienna, Koty, Kule, Lelity, Łyki, Marianów, Melowie, Nowa Wieś, Nowy Folwark, Płaczki, Posada Leśna Wąsosz, Pustkowie Gryglaki, Pustkowie Popowskie, Pustkowie Wąsowskie, Szczera, Smolarze, Świtawy, Trzebca, Wąsosz Kolonia, Węgry Popowskie, Wróże, Wrzosa, Zawady i Zbory). Całość rozdziału zamknęło solidne i gruntowne studium demograficzne.

Trzeci zaś rozdział otrzymał tytuł *Kościół, cmentarz i inne obiekty parafialne* (s. 89-124). Ks. Zabraniak odtworzył w nim wygląd zewnętrzny i wewnętrzny świątyni parafialnej w minionych wiekach, wykazując nadto istnienie w Wąsoszu kolejno trzech kościołów: pierwszego (drewnianego) – istniejącego od ok. XIV w., drugiego (drewnianego) – istniejącego od 1732 r. i trzeciego (murowanego) istniejącego

od 1824 r., który po pożarze odbudowano w 1848 r., a następnie gruntownie przebudowano w 1937 r. Poza tym Autor opisał wybudowaną w 1668 r. kaplicę w Popowie, przy której w 1953 r. erygowano osobną ekspozyturę, a także ustalił istnienie czterech kolejnych cmentarzy parafialnych i wolno stojącej dzwonnicy. Według jego ustaleń, za charakterystyczny rys dziejów miejscowej parafii należy uznać wybudowanie na jej terenie tzw. Kalwarii Wąsowskiej, składającej się z 33 kaplic, do których prowadzą specjalne dróżki. Treść tego rozdziału kończy się opisami krzyży i kaplic przydrożnych oraz budynków parafialnych (plebania, organistówka, chałupy włościan, stodoły, stajnie i obory).

W rozdziale czwartym, zatytułowanym *Duszpasterze* (s. 125-150) Autor po krótkim omówieniu kategorii duchownych (proboszczowie, komendarze i wikariusze), pracujących w parafii wąsowskiej, przeszedł do szczegółowego opisu ich działalności. Najpierw przedstawił tych księży, którzy zajmowali się duszpasterstwem od XV w. do końca XVIII w., po czym zaprezentował wnikliwie sylwetki duszpasterzy z lat 1800 – 1913, a na koniec z lat 1913 – 2015.

Rozdział piąty z kolei otrzymał tytuł *Duszpasterstwo i życie religijne wiernych* i został przemyślany jako najbardziej obszerny treściowo ze wszystkich (s. 151-206). Otwiera go krótkie wprowadzenie, w którym Autor syntetycznie nakreślił tło problemowe, zwracając uwagę na istotne wytyczne prawodawstwa kościelnego w tym zakresie. W dalszej części omówiono lokalne przejawy *szużby Bożej* według obowiązującego kalendarza liturgicznego i zrekonstruowano przebieg okolicznościowych wydarzeń religijnych (misje parafialne i nawiedzenia). Wiele miejsca zajęły opisy życia sakramentalnego i niektórych tradycyjnych ceremonii, nadających szczególnie charakter miejscowej pobożności. Ponadto uwzględniono również występujące w parafii powołania do życia kapłańskiego i zakonnego. Istotnym walorem treściowym tego rozdziału jest prowadzenie narracji umożliwiającej śledzenie wydarzeń kościelnych zarówno z perspektywy duszpasterskiej, jak i od strony wspólnoty parafialnej.

Rozdział szósty poświęcony został osobom, którzy wspomagali miejscowe duchowieństwo w prowadzeniu parafii. Zaopatrzone on został w tytuł: *Witrycy, szużba kościelna i pomoc plebańska* (s. 209-214). Choć jest to jeden z najkrótszych objętościowo rozdziałów, to jednak Autorowi udało się dotrzeć do wielu interesujących wiadomości z życia wąsowskich kościelnych, grabarzy, organistów i szużby gospodarczej.

W rozdziale siódmym natomiast, zatytułowanym *Instytucje charytatywne i oświatowe* (s. 215-222), Autor ukazał dzieje szpitala parafialnego, istniejącego zapewne od XVII w. do pierwszej poł. XIX w. Następnie zwrócił on uwagę na działalność szkół parafialnych, funkcjonujących w dwóch miejscowościach: Wąsoszu (prawdopodobnie od XVII w.) i Więckach (prawdopodobnie od początku XIX w.). Ponadto wykazał, że przy parafii była biblioteka, składająca się przeważnie z ksiąg liturgicznych i dzieł o treści kaznodziejskiej.

Ostatni, ósmy rozdział otrzymał tytuł *Kult Matki Bożej Pocieszenia* (s. 223-226). Ks. Zabraniak zamieścił w nim dzieje obrazu Matki Bożej Pocieszenia, pochodzącego z drugiej poł. XVI w. i powstałego prawdopodobnie w kręgu weneckiej szkoły malarskiej. Do kościoła wąsowskiego obraz ten trafił w drugiej poł. XVII w. i krótko po tym uznany został przez miejscowych wiernych za słynący łaskami, co potwierdzają liczne wota. Co ciekawe, wskrzeszenie kultu Matki Bożej Wąsowskiej nastąpiło w XX w., a to za sprawą miejscowych duszpasterzy, którzy połączyli pobożność maryjną (obraz Matki Bożej Pocieszenia) z pobożnością pasyjną (Kalwaria Wąsowska).

Oprócz wspomnianego korpusu całość książki obejmuje także: wstęp, zakończenie wykaz skrótów, bibliografię załącznikową, aneksy (materiał fotograficzny), kalendarium ważniejszych wydarzeń, spis miejscowych duszpasterzy, spis ilustracji, indeksy osób i nazw geograficznych, spis treści i mapy. Wszystko to sprawia, że niniejsza publikacja posiada zwartą kompozycję, charakterystyczną dla każdej solidnej monografii naukowej, tym bardziej, że przeszła ona proces recenzji wydawniczej (dr hab. Sabina Bober i ks. prof. dr hab. Stanisław Nabywaniec). Napisana jest przystępnym językiem, tak że czyta się ją łagodnie i z dużym zaciekawieniem. Podkreślić też należy, iż wywód jest przejrzysty, a sądy zawarte w treści są trafne i wywarzone, przez co czytelnik ma świadomość, że dzieło to wyszło spod pióra doświadczonego historyka. O walorze warsztatu ks. Zabraniaka świadczą też zamieszczone krótkie wprowadzenia do rozdziałów, jak i rekapitulacje w ich zakończeniach. Wart też wspomnieć, że estetykę książki znacznie podnosi twarda oprawa.

Autor nie ustrzegł się też pewnych błędów, które przy natłoku tak dużej ilości faktów historycznych są niemal rzeczą oczywistą. Warto w przyszłości, jeśli nadarzy się okazja do wznowienia wydawnictwa, skorygować niektóre niedociągnięcia. I tak w przypisie trzecim we wstę-

pie (s. 8) nie chodzi o „Częstochowskie Wiadomości Diecezjalne”, ale o „Wiadomości Archidiecezji Częstochowskiej”. Ponadto na s. 93 został wzmiankowany ks. *Mikołaj Lafranc*, tymczasem chodzi tu o ks. Mikołaja Lefranca. W kwestii innych duchownych nadmienić trzeba, że pojawiły się pewne rozbieżności w biogramie ks. Michała Lipskiego (s. 130) z tym, co o nim napisał ks. W.P. Właźlak w książce *Dzieje kościelne Pajęczna* (s. 44). Warto tę kwestię wyjaśnić, aby uniknąć na przyszłość błędów, które mogą powielać inni historycy. Oprócz tego czuje się niedosyt przy lekturze biogramu ks. Edwarda Bentkowskiego (s. 136), a przecież w Archiwum Archidiecezji Częstochowskiej w Częstochowie przechowywana jest jegoteczka personalna (sygn. AP 4). Ponadto został opracowany już jego biogram (W. P[ątykiewicz], *Ks. Edward Bentkowski (1877 – 1939)*, „Częstochowskie Wiadomości Diecezjalne” 41 (1967) 7-8, 190). We wspomnianym wyżej Archiwum znajdują się też akta Katolickiego Stowarzyszenia Młodzieży Żeńskiej w Wąsoszu (sygn. KB 78), z których Autor w ogóle nie skorzystał. Poza tym na rynku wydawniczym istnieje książka ks. Z.M. Musialika pt. *Moja walka o utworzenie parafii Popów* ([Olsztyn k. Częstochowy 1993]), w której jest wiele informacji o parafii wąsoskiej, a nade wszystko znajdują się w niej szczegółowe opisy okoliczności powstania ekspozytury w Popowie. Warto było po nią sięgnąć przy opracowywaniu dziejów parafii Wąsosz.

Wszystkie te jednak uwagi w żaden sposób nie umniejszają wartości recenzowanego dzieła, bo gdyby chcieć opisać dzieje jednej nawet najmniejszej parafii, wykorzystując do tego wszystkie dostępne materiały historyczne, to książka musiałaby liczyć tysiące stron. Tymczasem dobrą książkę historyczną poznaje się nie po ilości stron i ilości faktów, ale po umiejętności pisarza do syntetycznych ujęć tego, co minęło. Takim pisarzem bez wątpienia jest ks. Zabraniak, który doskonale wywiązał się z zadania, jakie postawił sobie we wstępie do książki, kiedy pisał, że: „Niniejsza publikacja jest próbą zapełnienia istniejącej w historiografii luki i ukazania współczesnym mieszkańcom parafii Wąsosz bogatych jej dziejów”. Ponadto ujmująco brzmią dalsze zamieszczone tam słowa: „Niniejsza książka jest swoistym splaceniem długu wdzięczności przez autora ziemi, z której wyrósł, parafii, która go formowała w drodze do kapłaństwa i ludziom, dzięki którym poznawał życie i historię swoich przodków. Oby służyła innym zrozumieć przeszłość terenów, na których mieszkają i pracują”.

Ks. Jacek Kapuściński